

"Mit fogsz csinálni eztán fent az égben?"

HELIKON

IRODALMI FOLYÓIRAT

KERESŐ

XXVI. ÉVFOLYAM 2015. 16. (678.) SZÁM – AUGUSZTUS 25.

IMPRESSZUM

KAPCSOLAT

LAPELŐFIZETÉS

MEGJELENIK KÉTSZER EGY HÓNAPBAN KOLOZSVÁRON

- FŐLDAL
- VERS
- SZÉPPRÓZA
- ESSZÉ
- KRITIKA, TANULMÁNY
- MEMORIALISZTIKA
- INTERJÚ
- KINEMATOGRAF
- THEÁTRUM
- FÜLSZÖVEG
- DRÁMA
- ÉVFORDULÓK
- LEOLVASÓNAPLÓ
- HÍREK
- LEGER ARTIS
- A... KILOMETRIK
- A SZERKESZTŐSÉGRŐL
- SZILÁGYI DOMOKOS DOSSZIÉ

BORSODI L. LÁSZLÓ

Látomásos metaforika, szólalomk polifóniája Baka István DÖBLING című versiklusában
XXVI. ÉVFOLYAM 2015. 16. (678.) SZÁM – AUGUSZTUS 25.

NYOMTAT

KISEBB

KÖNYVJELZŐ

A halálköltészet hagyománya a Döblingben² egy történelmi személyiség, Széchenyi István szerepére szabva, szerepének, szólalomnak lényegi részeként szólal meg, kiteljesítve Baka István költészete első korszakának életszeretetre és a halálközelség képzetére hangszerelt jellegét, a metaforikus képi világot iróniával társító költői megszólalásmódot, valamint a Háborús téli éjszakából és a Trauermarschból ismert groteszk értékszerkezetet létrehozó démonikus-apokaliptikus versvilágot.³ A Döbling a korai, a Dózsa-, kuruc-, Vörösmarty-, Ady-versekhez képest markánsabb kontúrokkal megrajzolt hagyományos szerepvers, amelyben az arc maszkká válik, és nem tapintható ki egy maszk mögötti én. Az én Széchenyi, vagyis Széchenyi az én, és ez lehetővé teszi, hogy Baka költészete az alanyiség sérelme nélkül, annak kiiktatásával, a szerep révén ironikus távolságot teremtve, közvetetten mondjon véleményét a 19. és a 20. század világról, a magyar történelemről. A Döbling abban a tekintetben is továbblépést jelent a korábbi történelmi (egyben hagyományos) szerepversekhez képest,⁴ hogy bár ebben a véleményformálásban még mindig nagyon erősek a történetiségre utaló momentumok, már szerephez jutnak a tárgyias kifejezésmódot hitelesítő motívumok,⁵ „a hétköznapi apró, közönséges tényei”,⁶ amelyek Baka Liszt Ferenc-verseiben kapnak meghatározó szerepet, hogy aztán a kései versekből szinte teljesen eltűnjön a történelmi hős,⁷ és átvegye helyét a mitológiai és a többszörös áttételeken keresztül fikcionált alak, végül az alteregó.

TARTALOMJEGYZÉK [ARCHÍVUM](#)

- KARÁCSONYI ZSOLT**
A BELSŐ HATÁR ÁTLÉPÉSE
- DEMETER ZSUZSA**
KOLOZSVÁR KÖNYVES
KULTÚRÁJA TÖBBET ÉRDEMEK -
BESZÉLGÉSTÉS NAGY PÉTERREL,
AZ IDEA KÖNYVTÉR
IGAZGATÓJÁVAL
- FLORIN IARU**
VERSEK
- REMÉNYIK SÁNDOR**
REMÉNYIK SÁNDOR
LEVELEZÉSÉBŐL
- SZAKÁCS ISTVÁN PÉTER**
ÉRINTÉSEK
- DEBRECZENYI GYÖRGY**
VERSEK
- BALÁZS IMRE JÓZSEF**
„GODOT EL AKAR JÖNNI”
- GERGELY BORBÁLA**
VERSEK
- KOMÁN ATTILA**
SZIVÁRVÁNYLAKÓK
- STERMECZKY ZSOLT GÁBOR**
VERSEK
- SZURDI PANNI**
TALÁLKOZÁSOK

HORVÁTH BENJI

KÉTSZÍNŰ

SZŐCS ISTVÁNSZÓ – TEHETETLENSÉGI
NYOMATÉK**JANCSÓ MIKLÓS**MŰVÉSZREKLÁMOK TEGNAP ÉS
MA**SIMONFY JÓZSEF**

VERSEK

BORSODI L. LÁSZLÓLÁTOMÁSOS METAFORIKA,
SZÓLAMOK POLIFÓNIAJA BAKA
ISTVÁN DÖBLING CÍMŰ
VERSIKLUSÁBAN**FERENCZI SZILÁRD**

AZ EMBER A GÉPBEN

BRÉDA FERENCTHEATRUM TEMPORIS - LEVELEK
AZ UTÓKORNAK**PAP ZSOLT**

KOCSMÁBA ZÁRT TÖRTÉNELEM

BORSOS J. GYÖNGYI

ZAKATOLÓ TÖRTÉNELEM

TEGNAPPAL A HOLNAPÉRT

TÚROS ESZTER

KÉPEK EGY FIÓKBÓL

JAKABFFY TAMÁSSÓVÁRGÁS A FEKETE KORONGOK
UTÁN

SZEPTEMBERI ÉVFORDULÓK

A Baka–Széchenyi-szerep megteremtésében fontos szerepet játszanak a mottók – amelyek Széchenyi Hírel és Napló című műveinek részleteiből állnak,⁸ és amelyeket valaki úgy idéz, hogy ő maga csendben marad –, felidézük Széchenyi emlékét, de ami ennél fontosabb: megteremtik a versek szerepkeretét, amelyben az idézőt, a maszkot felpróbálót feledtetve elhangozhat Baka–Széchenyi-monológja, a „lélekállapotot tárgyiasító, többrészes látomásvers”.⁹ Széchenyi nyelvi világa, a nyelv teremt meg tehát a Baka–Széchenyi-költészet keretét, amely a nyelvi megelőzöttség (19. és 20. századi) tapasztalatát (egyaránt) feltételezi.

A hattételes „költői szimfónia (...) az egymást követő tételek kontrasztba állításával hoz létre összetett struktúrát”.¹⁰ Az I tételben a tárgyilagosságot helyzetleírás rémlátomásokkal váltakoznak, és „a Széchenyi önszemléletét jellemző kettősség, a vívódó félelem és a mindenén túli, végtelenül keserű ironia teremt meg”¹¹ a kontrasztot, az én monológja önmegszólítással váltakozik („Éjszaka van magamra hagyta végre” – „hallgass te is aludj Széchenyi István / legnagyobb magyar szerencsétlen gazfi én”), ami az önértelmezés kettős természetére utal, egyszerre adva az én belső- és felülnevetét.¹² A versbeszéd változtatásából fakadó kettősség végigvonul a teljes költeményen úgy, hogy az I és III tételben a monológ, a II és IV tételben az önmegszólítás kerül előtérbe. Az V-ös tételben Széchenyi látomása „a vád önmegszólítását hívja elő, s a hatodik, befejező rész, mintegy összefoglalásul, én-beszédet és önmegszólítást vegyít (...), a kettős nézőpont révén keretet képezve az első tétellel, összefoglalva és lezárva a kompozíciót.”¹³ A változtatott beszédhelyzet ugyanakkor szétválasztja a zsánerrajz és a víziók egységét,¹⁴ és ez a hosszúvers polifónikus jellegét biztosítja, amelyben a megszállott szenvedélyességű látomás és a történelmi tisztánlátás vegyül.

A mottók a kiválasztott, küldetéses Széchenyi tragikus alakját teremtik meg, a hősöz allegóriájává formálva. A kozmoszá nagyított ember isteni méreteket ölthet, és ennek az isteni eredetű küldetésnek, valamint az önvádnak a súlya nyomasztja¹⁵ a hazátlanná vált Széchenyit. A lelkében zajló folyamatok az okai apokaliptikus képzelgéseinek,¹⁶ amelyek a versbeszéd zaklatottságát, a monológ és az önmegszólítás közötti vibrálást magyarázzák.

Az I tételben Döbling mint helyszín megteremt a Széchenyi hazájától távoli léthelyzetét, küldetéses szerepéből való kiesését és emiatti aggodalmát, a

vershelyzetet, amely rámutat a megvádolt és önmagát vádló beszélő öndefiníciójának és a haza sorsának¹⁷ problematikusságára: „Döbling ez vagy Magyarország / vagy a Döbling-Magyarország-Pokol”. A „Döbling vagy Magyarország” szó szerkezetben a két fogalom nem egymás alternatívája, hanem azt jelzi, hogy viszonylagossá válik, minek nevezi a pusztulás léthelyzetét. Széchenyi egyéni sorsát tekintve – nézőponttól függően – utóbbi az oka az előbbinek, így válik Döbling Széchenyi sorsmetaforájává,¹⁸ ugyanakkor azt a metaforikus perspektívát is kijelöli, amelyből Magyarország démonikus sorsa szemlélhető. A „Döbling–Magyarország–Pokol” is érzékelteti, hogy a hazátlan Széchenyi számára elválaszthatatlan Döbling Magyarországtól, előbbi az utóbbi jelzője, a kettő felcserélhető, és mivel szerepéből fakadóan Széchenyi léthelyzete csak a kollektív sorshelyzetbe ágyazottan értelmezhető,¹⁹ ezért Döbling, vagyis az ő száműzöttsége, halálközeli léthelyzete Magyarország pusztulását is jelentheti, amelyért az az ország felelős, amely Széchenyi elűzésével saját összeomlását vonta magára. Így nem csoda, hogy a „Pokol”, az apokaliptikus léptékű pusztulás metaforája fogja egybe a Döbling és a Magyarország neveket, kifejezve, hogy az egyéni és a kollektív sors pusztulása nemcsak horizontális (politikai, társadalmi stb.) összefüggésben, hanem vertikális, apokaliptikus viszonyrendszerben is végiggondolandó.

Az előző részhez képest – amelyben az én világra való reflexiója és a tudat működésének (ön)ellenőrzése, az önreflexió az elsődleges – a II tételben Széchenyi figyelme befelé irányul, és „alakja furcsa kettősségben jelenik meg: egyrészt a(z újjá)születés misztériumára váró tehetetlen és védtelen embrióként, másrészt e misztériumból kitagadott és kizárandó pokolfajzatként”.²⁰ Az „Aludj aludj ne ébredj fel soha” önmegszólító alakzata teremti meg azt a kettős szituációt, amely az önvád, a bűntudat apokaliptikus és időtlen látomásává tágul: „nyugodj meg Döbling anyaméh s te a / Sátán magzata el ne hagyd soha / csak ringatózz az alkony vérpiros homályában megszületned tilos / aludj a percek gyertyái kioltva / Döbling vén embriója és bolondja / aludj aludj felébredned tilos”. Az I tétel „Döbling–Magyarország–Pokol” hármas metaforája tér vissza: az egész nemzet helyett bűnhődő Széchenyi bűntudata a nemzet, a világ, az Isten ellen vélt vagy valóban elkövetett bűnökből fakad, így „válik a kiűzetettség metaforája: Döbling, a hazátlanság, a nemzetpusztulás metaforája:

Magyarország és a teremtett világ rendjének megbolydulását kifejező metafora: a Pokol azzá a hármass metaforává, amely az első tételben még kifejtve szerepel”.²¹

A III tétel én-monológjában mintha az öngyötrő, végzetes látomásából magához térő Széchenyi szólalna meg („Mióta ülök e karszékben nem tudom”), rádöbbenve, hogy „Magyarország nincs többé már csak bennem él”. Ady közösségi költőszerepéhez mérhető módon, mint az utolsó magyar, az egyén sorsába sűrítve őrzi a magyarság a haza sorsát: „ülök hát mozdulatlanul nehogy elrebbentsem folyóit”. Az ént teremtő és az én által teremtett versben élő haza képzete nem független a lelkiismeret-furdalástól, amely a történeti hagyományban Széchenyinek az ország sorsában és a hazának Széchenyi életében játszott, végül tragikussá vált szerepével függ össze. A III tételben visszatérő mottó mint szöveghagyomány ugyanis emlékezteti (volt) küldetésére, felelősségére, pillanatnyi és történelmi helyzetére: „Mint a kiégő üstökös (...) a végtelen / űrben maga magát emészte nap- / rendszereket rendít meg úgy bolyongnak / cél s törvény nélkül a hazátlanok / most én is így bolygok fényt vérző csillag”. A lelkiismeret-furdalással együtt járó tehetetlenségét ironizálja Széchenyi Döbling előtti életéből az egykori történelmi jelentőségű vállalkozását megidézve emlékkép: „ülök csak és ringatózom / mint egykor rosszul ácsolt tutajon az Al-Dunán”. Szabadulnia nincs hogyan, a „megindulhatnék fölfelé / a holdfény hágcsóján” illúzió marad.

Az „ülök csak ülök karszékemben” alaphelyzetéből a IV rész Széchenyiben élő szarkasztikusan és fájdalommal megfestett Magyarország-látomása tárul fel. A kóbor kutya–Magyarország alapmetaforára épülő részben az ország, a haza téves szerepvállalásai, átgondolatlan és elhibázott döntéseiből származó szánalomra méltó történelme tárul fel: „Nápolyban láttalak vagy Debrecenben / te loholtál le és föl Magyarország”. Ezért az elkövetett hibák miatti önostorozás: „Mit kutakodtál boldogabb fogakkal / lerágott Európa-csontokat”. Az „elkullogtál a szürkületben” megszemélyesítése-metaforája a vers befejező soraként meg is szünteti (Széchenyiben) a Magyarország nevet. Az I tétel „Döbling–Magyarország–Pokol” hármass metaforájából az V tételben a Döbling marad, magába sűrítve a másik kettő jelentésrétegeit. Így lesz Döbling a számkivetés mellett a nemzetpusztulás, a hazátlanság (Magyarország) és a Pokol jelentéslehetőségeinek részeként értett teremtett

világ rendjének a megbolydulását kifejező metafora.

Az V tételben a háromságban egy és egyben a háromság jelentésű Döbling kétszeri, illetve háromszori ismétlései tagolják a szöveget.²² Az „éjfél út az óra” démonikus-apokaliptikus időtlenségében Magyarország nincs már, a transzcendens lények és tartományok – a hagyományosnak tekintett keresztény világképben hordozott értéküket levetkőzve – természeti jelenséggé lefokozva, ugyanakkor a Széchenyi képzelete teremtette, a lélekben kavargó rémség uralmában fetrengenek: „Döbling Döbling megszökött az Isten”, „Döbling Döbling Döbling angyalborda- / xilofont ver a sátáni horda” stb.²³ Baka korábbi költeményei, a Háborús téli éjszaka, a Trauermarsch, az Ady Endre vonatán című versek démonikus-apokaliptikus látomását újraértelmező, valamint a Halál-boleró és a Mefisztó-keringő haláltáncát megelőlegező vízió nemcsak a fokozódó lelkiismeret-furdalástól megtévelyülő egyén lelki világának megjelenítője, hanem az önmagát marcangoló Széchenyi korának viszonyait („Haynau- és Bach-pofájú szörnyek”) és történelmi felelősségét is kifejező látomás („s bandái a felbőszült dögöknek / (...) óbégatnak te tettet te tettet / te aki e népet fölemelted / tenkezzeddel sírba is te lökted”), így a megállíthatatlan apokaliptikus pusztulásáradat nemcsak egyéni, nemzeti, hanem egyetemes is, hiszen a végén „Lucsok s pernye marad a világból”.

A VI, a zárótétel monológja úgy kezdődik, mintha az V tételben a látomástól kifulladt és eszmélkedő magányos Széchenyi szólalna meg, megidézve az I és a III tétel vershelyzetét, keretezve a költeményt: „Mióta ülök e karszékben nem tudom”. Itt az eszmélkedés azonban a múlt öntudatos végiggondolásának hiábavalóságára való ráébredést jelenti („virrasztással Isten mit akar”). A „nincsen pokol mert pokolabb a menny” tudatában az egyetlen bizonyosság, hogy a Döbling-léthelyzetből nincs vissza- és kiút („vén embrió Döbling méhébe zárva / ki szülhet engem újra e világra”), a nemzet pusztulása végleges, ezért a keserű önmegszólító befejezés, amely a nemzetéért felelősséget érző Széchenyi döntéseként, a halált választó ember ironikus önbiztató gesztusaként is értelmezhető: „aludj inkább és hunyj ki jeltelen / amíg a virradat vörös csuklyás bakó / az égi vérpad grádicsára lép”.²⁴ A „történelmi körülmények fölé magasodni nem tudó ember vereségének beismerése” ez,²⁵ miközben a kiválasztott történelmi figura – mint a Háborús

téli éjszakában – a végítélet egyetlen tanúja.²⁶
Akárcsak a Háborús téli éjszakában, Baka István Döbling című, költészete első korszakát lezáró hosszúversében szintézist teremt. A műfaj lehetőséget ad a költőnek arra, hogy a különböző műfajokat újraíró formaimitációk és a történelemhez köthető, kevésbé egyénített szerepek kipróbálása után egy olyan összetett motívumrendszert építsen fel, amely immár egy egyénített szerepjátékos szövegében alkalmas „az élmény epikus és drámai aspektusainak, sorsfordító stációinak megformálására is. A hangnemek váltogatására is kiválóan alkalmas e szerkezet: (...) tragikum és groteszk, pátosz és ironia váltakozása képez összetett struktúrát.”²⁷ A kérdés az, miként épül tovább ez az újszerű versvilág a további ciklusokban.

Jegyzetek

1 A tanulmány Baka István Tájkép fohással (Jelenkor Kiadó, Pécs, 1996) című gyűjteményes kötete mint a szerzői kanonizációs gesztus révén az életművet lezártak és véglegesnek felmutató, újraértett költői testamentum recepcióesztétikai alapú interpretációjának egy részlete.

2 A Döbling című hosszúvers poétikai értékét jelzi az is, hogy a Döbling című kötetéről (Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1985) szóló recenziók, kritikák többsége a címadó műnek szentel nagyobb terjedelmet, sokszor a kötet többi ciklusának rovására.

3 Vö. Nagy Gábor: „...legyek versedben asszonánc”. Baka István költészete, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001, 13.

4 Szőke Katalin summázza Baka István költészetének a magyar költészeti hagyomány kollektivista, apokaliptikus vonulatához idomuló, „balladisztikus szereplírájá”-t. Vö. A költő és a műfordító szerepcseréje. Baka István költészetének orosz kulturális kódja, in: Füzi László (szerk.): Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete, Nap Kiadó, h. n., 2000, 110–121.; itt: 110.

5 Vö. Lator László: Baka István égtájai. Baka István: Égtájak célkeresztjén, in: Füzi László (szerk.): Búcsú barátaimtól, 166–174.; itt: 171.

6 Füzi László: A költő titkai. Töredék Baka Istvánról, Kalligram, 1997. április, 27–38.; itt: 33.

7 Vö. Füzi László: Lakatlan Sziget I–III. Napló 1997–1999, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000, 278–279.

- 8 A mottók egymáshoz való viszonyának, motívumainak értelmezését I. Nagy Gábor: i. m. 138–139.
- 9 Olasz Sándor: Baka István: Döbling, Kortárs, 1986/3., 164–166.; itt: 166.
- 10 Nagy Gábor: i. m. 138. A Döblingben érvényesülő halálszólamok intenzív affektivitásáról Valastyán Tamás értekezik. L. Apokrif alázattal és vakmerőséggel, in: Bombitz Attila (szerk.): „Égtájak célkeresztjén”. Tanulmányok Baka István műveiről, Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 99–111.; itt: 103.
- 11 Nagy Gábor: i. m. 139.
- 12 Vö. i. m. 139–140.
- 13 I. m. 140.
- 14 Vö. Rába György: Sátán és Isten foglya. Baka István: Tájkép fohással, Holmi, 1997/2., 284–289.; itt: 286.
- 15 Vö. Nagy Gábor: i. m. 140.
- 16 Vö. Rába György: 286. Rába gondolatmenetét fűzik tovább: N. Horváth Béla: Baka István: Döbling, Jelenkor, 1986/4., 379–381.; itt: 381.; Valastyán Tamás: i. m. 103.
- 17 Vö. Görömbei András: Baka István költészetéről – három tételben, in: Uő: A szavak értelme, Püski Kiadó Kft., Budapest, 1996, 214–227.; itt: 222.
- 18 Vö. Nagy Gábor: i. m. 143.
- 19 Vö. Papp Ágnes Klára: Szépség és harmónia hermeneutikája. Baka István Tájkép fohással című kötetéről, Nappali Ház, 1996/4., 75–79.; itt: 78. Hivatkozik erre a gondolatra Nagy Gábor is: i. m. 143.
- 20 Nagy Gábor: i. m. 142.
- 21 I. m. 143.
- 22 Nagy Gábor szerint a Döbling szó ismétlése „monoton dobolással kísért ajzott, tébolyodott fenyegető látomássá” fokozza a felsorolás-áradatot (vö. i. m. 144.). Baán Tibor a Döbling szó hangzását a zivatar kopogásához (vö. Szerepválaszok. Baka István: Égtájak célkeresztjén, in: Uő: Szerepválaszok. Esszék, tanulmányok 1988–2003, Orpheusz, Budapest, 2004, 150–161.; itt: 158.), Lator László a vihart a valót és lázálmot összetévesztő Széchenyi alakjához társítja (vö. i. m. 171.).
- 23 Az V rész motívumhálójának, metaforikus-látomásos szerkezetének és zeneiségének értelmezéséről I. Nagy Gábor: i. m. 144.
- 24 Itt sokkal inkább kudarcról, mintsem az értelmezhetetlen, mert meg nem indokolt apokaliptikus reményről van szó, ahogyan azt Domonkos László állítja (vö. Döbling. Baka István új verseskötetéről, Délmagyarország, 1985. május 11., 6.). Görömbei András optimizmusa sem

következik a versből, legfeljebb a szembenézés illúziótlansága mondható értéknek (vö. i. m. 222.), de végül a csend mint a halál „különös reprezentációja” kioltja az új nap lehetőségét (vö. Valastyán Tamás: i. m. 106.).

25 N. Horváth Béla: i. m. 382.

26 Vö. Szilágyi Márton: Baka István jelenései, in: Füzi László (szerk.): Búcsú barátaimtól, 186–194. ; itt: 191.

27 Nagy Gábor: i. m. 145.

TÁMOGATÓINK

COMMUNITAS
ALAPÍTVÁNY
Alapította az RMDSZ

nka

Nemzeti Kulturális Alap

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

Romániai Írók szövetsége
Communitas Alapítvány
Kolozsvár Város Tanácsa
Nemzeti Kulturális Alap
Bethlen Gábor Alap
Miniszterelnöki Hivatal

Proiect realizat cu sprijinul Primăriei și Consiliului Local
Cluj-Napoca
Kiadványunkat Kolozsvár Polgármesteri Hivatala és Városi
Tanácsa is támogatja

Redacția Helikon susține și promovează municipiul la titlul
de Capitală culturală europeană
Szerkesztőségünk támogatja a Városi Tanácsot az Európai
Kulturális Főváros cím elnyerésében

VISIT CLUJ
The Heart of Transylvania

KAPCSOLATOK

LŐTŐ
SZÉPIRODALMI FOLYÓIRAT

ERDÉLYI MAGYAR ÍRÓK LIGÁJA

ERDÉLYI FILMES PORTÁL

A MAGYAR ÍRÓSZÖVETSÉG LAPJA